

ФІНАНСИ, БАНКІВСЬКА СПРАВА, ІНВЕСТИЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 364-624:316.334.3

ФІНАНСОВІ ФАКТОРИ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

DOI 10.30838/P.ES.2224.230419.96.478

Івашина О. Ф., д.е.н.,
Івашина С. Ю., к.е.н.,
Ковтун Н. С., к.е.н.,
Матвійчук І. О., к.е.н.

Університет митної справи та фінансів, м. Дніпро

У статті проаналізовано проблему фінансування соціальної політики в державі в умовах глибоких суспільних трансформацій. Соціальну політику держави автори статті розглядають як комплекс заходів держави, спрямований на задоволення певних матеріальних потреб, та як політичну доктрину економічної стратегії розвитку країни. У статті розглянуто сутність соціальної політики як діяльності держави та інших суспільних інститутів у соціальній сфері, проаналізовано окремі тенденції соціальної політики, стан та перспективи фінансування заходів соціальної політики в Україні, виявлено ймовірні способи подолання кризових явищ в соціальній сфері. Фінансові фактори соціальної політики держави визначено на основі кейнсіанської доктрини формування ефективного попиту та фіскальної політики, що передбачає видатки з бюджету на розв'язання соціальних проблем. Встановлено, що соціальна політика стала невід'ємною частиною процесу суспільного виробництва та спрямована в бік досягнення соціального консенсусу, пошуку нових орієнтирів у розподілі доходів між окремими соціальними групами. У статті доводиться, що формуванню ефективного попиту в економіці заважає низький рівень купівельної спроможності у більшості домогосподарств, а високий рівень диференціації споживання населення негативно впливає на структуру та динаміку виробництва і не сприяє його розвитку. Встановлено, що виробництво, орієнтоване на обмежений платоспроможний попит, не здатне задовольнити реальні потреби, а зменшення споживання поглиблює розрив між структурою виробництва і структурою ринку з усіма можливими наслідками. Доводиться необхідність динамічного використання продуктивних і споживчих можливостей усіх прошарків населення та неприпустимість зменшення фонду споживання для збільшення фонду нагромадження. На основі аналізу структури грошових доходів населення визначено роль соціального захисту в системі суспільного відтворення. Запропоновано подальші зміни в розподілі доходів населення спрямувати в бік досягнення соціального консенсусу, пошуку нових орієнтирів у розподілі доходів між окремими соціальними групами населення для встановлення економічних і соціальних взаємозв'язків, які посилять стійкість соціально-економічної системи суспільства. Обґрунтовано доцільність розширення дослідження зазначеної проблематики з урахуванням інституціональних факторів.

Ключові слова: соціальна політика; політика “доходів – видатків”; соціальні видатки; соціальний захист; соціальне страхування

UDC 364-624:316.334.3

FINANCIAL FACTORS OF SOCIAL POLICY IN UKRAINE

DOI 10.30838/ P.ES.2224.230419.96.478

**Ivashyna O., Dr. of Econ. Sc.,
Ivashyna S., PhD in Economics,
Kovtun N., PhD in Economics,
Matviychuk I., PhD in Economics**

University of Customs and Finance, Dnipro

The problem of financing of social policy in the state in the context of deep social transformations has been analyzed in the article. The authors consider the social policy of the state as a complex of state measures aimed to satisfaction of certain material needs and as the political doctrine of the country's economic development strategy. The essence of social policy as an activity of the state and other public institutions in the social sphere is considered, some trends of social policy, state and prospects of financing of social policy measures in Ukraine are analyzed, possible ways of overcoming the crisis phenomena in the social sphere are revealed. The financial factors of social policy of the state are determined on the basis of the Keynesian doctrine of formation of effective demand and fiscal policy, provides expenses from the budget on the solution of social problems. It was determined that social policy has become an integral part of the process of social production and is directed towards the achievement of social consensus, search of new reference points in distribution of income between separate social groups. In the article it has been proved that the formation of effective demand in the economy is hampered by the low level of purchasing power in most households, and the high level of differentiation of consumption of the population has negative effect on structure and dynamics of production and does not contribute to its development. It is established that the production focused on a limited effective demand that cannot satisfy real needs, and reduction of consumption deepens a gap between the structure of production and the structure of the market with all the ensuing consequences. The necessity of the dynamic use of the productive and consumer possibilities of all segments of the population and the inadmissibility of reducing the consumption fund for increasing the accumulation fund is proved. Based on the analysis of the structure of monetary incomes of the population the role of social protection in the system of social reproduction is determined. It is suggested that further changes in income distribution should be directed towards achieving social consensus, searching for new benchmarks in income distribution among individual social groups of the population in order to establish economic and social interrelations which will increase the sustainability of the socio-economic system of society. The expediency of expanding the study of this problem with the consideration of institutional factors has been proved.

Keywords: social policy; income-expenditure policy; social expenditures; social protection; social insurance

Актуальність проблеми. Проблема фінансування соціальної

політики стає дедалі актуальною в період проведення глибоких суспільних реформ. Вона є багатоаспектною, оскільки включає широке коло питань інституційного, економічного, соціального розвитку. В сучасній економічній науці дослідники не просто підкреслюють важливу роль соціальної політики держави, але й розглядають її як необхідну умову суспільного відтворення. Соціальна політика розглядається не тільки як комплекс заходів держави, а як політична доктрина, що має врахувати не суто матеріальне забезпечення людини, а бути основою стратегії розвитку країни на довгострокову перспективу.

Фінансові фактори соціальної політики держави визначено в неокейнсіанській доктрині формування ефективного попиту, в межах якої державні видатки (або хоча б частина з них) розглядаються як матеріальна база суспільних форм споживання. Держава безпосередньо впливає на загальний рівень споживчих видатків і величину індивідуального споживання. З метою впливу на соціально-економічні параметри розвитку країни вона безпосередньо забезпечує проведення фіскальної (“доходів – видатків”) політики. Політика “доходів – видатків” передбачає не тільки створення умов для розширеного відтворення, але й значні видатки з бюджету на розв’язання тих чи інших соціальних проблем. Відомо, що збільшення соціальних видатків може стати джерелом економічного зростання внаслідок їх мультиплікації в економіці, а гнучка та ефективна система заходів у межах політики “доходів – видатків” може забезпечити розширення виробничого та особистого споживання, формування ефективного попиту й економічного розвитку. Останнім часом макроекономічні заходи держави, спрямовані на досягнення певних цілей соціальної політики, доповнюються заходами соціального управління, спрямованих на соціальні об’єкти (системи, організації, інститути), явища чи процеси для приведення напрямів і темпів їх розвитку й функціонування у відповідність до дії об’єктивних суспільних законів на мікро- і макрорівнях.

Аналіз останніх наукових досліджень. Представники неокласичної школи бачили соціальну політику, насамперед, як державну допомогу малозабезпеченим та непрацевдатним. Методами здійснення такої політики вони вважали регулювання цін, нормування споживання, використання субсидії, прогресивної системи оподаткування доходів та прямий перерозподіл благ від багатих до бідних [1, с. 95, 99].

Концепція Дж. Кейнса значно вплинула на розвиток теорії та практики фінансування соціальної політики. На думку Кейнса, держава має підтримувати певний рівень споживання в економіці, навіть для тієї частини населення, яка з різних причин перебуває поза виробництвом, шляхом стимулювання і розширення обсягів прямої фінансової підтримки прагнень до самозабезпечення, адресної диференційованої допомоги малоактивним, через об'єктивні причини, громадянам, на недопущення зниження їх соціального статусу [2, с. 100]. Дослідження проблеми фінансування соціальної політики держави спирається на широку наукову базу. Особливо слід відзначити роботи таких зарубіжних дослідників, як Т. Аткінсона, Г. Еспінг-Андерсена, Т. Маршалла, Дж. Стигліця, Р. Тітмуса та ін. Основним фінансовим інструментом соціальної політики вони вбачають оподаткування, яке регулюється відповідно до економічної ситуації, та соціальне страхування. Витрати держави на соціальні потреби мають сприяти соціальному вирівнюванню та стимулювати господарську ініціативу.

Вивченню фінансових проблем соціальної політики держави присвячені фундаментальні дослідження українських вчених, зокрема О. Амоші, Н. Борецької, М. Волгіна, В. Гейця, О. Грішньої, А. Колота, В. Куценко, Е. Лібанової, О. Макарової, В. Новікова, О. Новікової, У. Садової, Є. Холостової, О. Яременка та ін. Вони окреслили коло фінансово-економічних питань соціальної політики, обґрунтували власні підходи до зазначеної проблематики, визначили перспективи її розвитку. Науково цінним є внесок вітчизняних економістів у дослідження фінансових аспектів сучасної соціальної політики. Так, Л. Баранник уточнила окремі питання теоретичного та практичного характеру. Серед них – подолання термінологічної невизначеності, методологічної недосконалості обрахування базових соціальних стандартів, у тому числі прожиткового мінімуму, розробка критеріїв для отримання тих чи інших видів соціальної допомоги й деякі інші [3]. Визначенням специфіки фінансового забезпечення соціальної сфери та обґрунтуванням додаткових обсягів фінансових ресурсів, необхідних для її ефективного функціонування, займаються О. Пігуль, А. Люта, [4]. За наявної множини поглядів та концепцій фінансування соціальної політики слід констатувати наявність цілісного підходу (парадигми) та методології аналізу до вирішення цілої низки науково-практичних проблем фінансування соціальної політики. Однак вона потребує пошуку нових

джерел, інструментів, ефективних засобів регулювання соціальної сфери суспільства на усіх рівнях її існування тощо. На ці питання економічна теорія має надати однозначні відповіді.

Метою статті є оцінка фінансових факторів реалізації державної соціальної політики в Україні та підвищення добробуту населення України.

Виклад основного матеріалу. Результати соціально-економічних та інституціональних перетворень, що відбулися в Україні протягом останніх десятиліть, свідчать про формування ліберальної моделі економічного розвитку країни і значну нерівномірність у розподілі доходів. Низький рівень доходів загострив проблему реалізації виробленого продукту, посилив тенденцію до незбалансованого розвитку економіки, зростання диспропорцій між нагромадженням і споживанням, заощадженнями та інвестиціями.

Відтворювальна структура ВВП, наведена в таблицях 1 і 2, відображає якісний аспект нагромадження капіталу, рівень поточного виробничого та невиробничого, індивідуального та колективного споживання, співвідношення між частиною продукту, що нагромаджується, і величиною всього продукту, а також між частиною продукту, що споживається і величиною всього продукту, дає можливість оцінити напрями ефективнішого використання наявних ресурсів.

Дані табл. 1 доводять, що протягом аналізованого періоду в країні не відбувається розширеного відтворення, а норма нагромадження капіталу має тенденцію до зменшення. Однак протягом 2016–2017 рр. вона показала слабку тенденцію до зростання, що відображає загальні тенденції в мобілізації інвестиційних ресурсів. Дані статистики свідчать про поступове зростання у ВВП частки кінцевого споживання (з 84,5 % у 2009 р. до 90,1 % р. у 2013 р.) та його зниження до 86,9% у 2017 р. Оскільки сумарно норма нагромадження та споживання у 2009–2017 рр. перевищувала 100 %, можна зробити висновок про те, що частина споживання забезпечувалася за рахунок зовнішніх запозичень. Так, досить швидке збільшення споживання відбувалося до тих пір, поки існувала більш-менш нормальна економічна ситуація. Її погіршення в 2009, 2013–2016 рр., пов'язане зі світовою фінансовою кризою, подіями на сході країни та в Криму, необхідністю збільшення витрат на оборону країни, скоротило матеріальні умови для зростання споживання. Низький рівень споживання не може забезпечити формування ефективного

попиту, ні обсяги виробництва, орієнтовані на внутрішнє споживання, ні верхня межа нагромадження не можуть бути суттєво збільшені.

Таблиця 1 – ВВП, валове нагромадження основного капіталу та кінцеві споживчі витрати, % до попереднього року та ВВП

Показники	Роки								
	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
ВВП до попереднього року, %	85,2	104,1	105,5	99,8	100,0	93,4	90,2	102,4	102,5
Валове нагромадження основного капіталу, в тому числі:									
до попереднього року, %	49,5	103,9	108,5	105,0	91,6	76,0	90,8	120,4	118,2
% до ВВП	13,3	17,0	17,6	18,9	16,8	14,2	13,2	15,5	16,0
Кінцеві споживчі витрати, в тому числі:									
до попереднього року, %	87,8	106,4	111,3	107,4	105,2	93,8	84,8	102,0	107,1
% до ВВП	84,5	84,4	85,5	86,9	90,1	90,1	86,0	85,2	86,9

Джерело: розраховано за даними [5]

Аналіз відтворювальної структури ВВП дає можливість показати певні особливості фіскальної політики держави та оцінити деякі тенденції у соціальній політиці. Так, у структурі кінцевих споживчих видатків частка споживання домогосподарств постійно зростала, але у 2014–2016 рр. ця тенденція була перервана в зв'язку із загальним погіршення економічної ситуації та війною на сході країни. Але відбулося зростання частки видатків у ВВП на сектор загальнодержавного управління. За рахунок цих видатків фінансуються, по-перше, утримання державного апарату, по-друге, різні соціальні трансферти у вигляді виплат і субсидій домогосподарствам, що задовольняють частину поточних економічних і соціальних потреб суспільства і не покриваються індивідуальним платоспроможним попитом домогосподарств, по-третє, частина економічних видатків самої держави (табл. 2).

Таблиця 2 – Відтворювальна структура ВВП України (2009–2017 рр.), %

Показники	Роки								
	2009	2010	2011	2012	2013	2014*	2015*	2016*	2017*
ВВП	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Валове нагромадження, % до ВВП	17,1	18,4	20,5	21,8	18,5	13,4	15,3	21,5	16,0
Частка кінцевого споживання, % до ВВП, у тому числі:	84,5	84,4	85,5	86,9	90,1	90,1	86,0	84,7	86,9
домогосподарств	64,3	64,0	67,1	67,7	71,4	70,6	66,3	64,5	66,1
некомерційних організацій, що обслуговують домогосподарства	0,8	0,7	0,7	0,6	0,7	0,8	0,8	0,8	0,8
сектора загального державного управління, у тому числі:	19,4	19,7	17,7	18,6	18,6	18,7	18,9	19,4	20,0
індивідуальні споживчі витрати	12,7	12,8	11,6	12,4	12,6	11,5	11,1	11,2	11,4
колективні споживчі витрати	6,7	6,9	6,1	6,2	6,0	7,2	7,8	8,1	8,6
Експорт товарів і послуг	42,9	46,5	49,4	47,7	43,0	48,6	52,6	49,3	47,9
Імпорт товарів і послуг	44,5	49,3	55,4	56,4	52,2	52,1	54,5	55,5	54,8

* Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецький та Луганський областях

Джерело: [5]

Поступове зростання частки колективного споживання у кінцевому споживанні пояснюється тим, що суспільство не може відмовитись і змушене використовувати колективне задоволення потреб, які жоден звичайний індивід, навіть якщо він працює понаднормово все своє життя, не може забезпечити сам. Відтворення робочої сили, в ході якого реалізуються масові потреби людей, не може здійснюватися спонтанно, виключно ринковими методами, як природний результат економічного розвитку, а потребує уваги суспільства та держави. Держава змушена фінансувати заходи спрямовані на розвиток людських ресурсів, на отримання людьми певної суми загальних знань, вдосконалення професійної підготовки, підтримку здоров'я, соціальний захист тощо. Це пояснює важливість проведення виваженої політики “доходів – видатків”, спрямованої в тому числі на фінансове забезпечення тих соціальних заходів, які стають важливими елементами соціальної політики держави та орієнтовані на покращення параметрів суспільного добробуту.

Як відомо, основною рисою політики “доходів – видатків” останніх років було кон'юнктурне короткострокове регулювання економіки. Такий підхід виявляється, наприклад, у відсутності довгострокового

бюджетного планування, постійному скороченні й без того мізерних видатків із державного бюджету на розвиток важливих напрямів розвитку національної економіки. Тим не менш, наведені в табл. 3 дані свідчать, що соціальні видатки, в тому числі видатки на соціальний захист і соціальне забезпечення, складають значну частину видатків державного бюджету країни.

Таблиця 3 – Структура та питома вага соціальних видатків у Державному бюджеті України в 2010–2017 рр.

Показники	Роки							
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Державний бюджет	100	100	100	100	100	100	100	100
Соціальні видатки у державному бюджеті, у тому числі:								
соціальний захист і соціальне забезпечення	38,0	30,6	31,7	32,1	29,6	27,0	30,5	25,0
освіта	22,8	17,4	19,0	21,9	18,7	18,0	22,2	17,2
охорона здоров'я	9,5	8,1	7,6	7,7	6,7	5,2	5,1	4,9
інше	2,9	3,0	2,8	3,2	2,5	2,0	1,8	1,9
	2,8	2,1	2,4	2,4	1,7	1,8	1,4	1,0

Джерело: розраховано за даними: [5; 6]

В Україні на фінансування заходів соціального захисту спрямовується близько 5–7 % від ВВП, що набагато нижче за середній рівень країн Євросоюзу і значно нижче від країн Східної Європи. У багатьох країнах Західної Європи соціальний захист відбувається через створення та відповідне фінансування потужних систем соціального забезпечення, охорони праці та пенсійного страхування. Наприклад, видатки на соціальне забезпечення в розвинутих країнах (Німеччині, Австрії, Франції, Великій Британії) становили від 27 до 31 % ВВП. У пострадянських і постсоціалістичних країнах: Польщі, Румунії, Латвії, Естонії – від 12 до 20 % ВВП [7, с. 215].

Незважаючи на те, що система соціального забезпечення охоплює весь державний сектор національної економіки, об'єднує територіальні, галузеві, професійні та інші організації, сучасні форми соціального забезпечення слабо поширюються на дрібні промислові підприємства, торгівлю, сферу послуг і сільське господарство. Зрозуміло, що хоча загальна величина соціальних видатків в Україні явно недостатня для нормального функціонування системи соціального забезпечення, вони є обтяжливими для економіки України.

Основна частина соціальних видатків держави припадає на соціальний захист. Сучасні дослідники визначають соціальний захист

населення переважно як узагальнену характеристику ефективності діяльності органів державного управління щодо реалізації соціальної політики, системи заходів соціального захисту і дієвості та реального виконання законодавчо закріплених соціальних гарантій [3, с. 19].

Практика побудови моделей соціального захисту в розвинутих країнах полягає переважно в мінімізації державних витрат. Так, основним принципом систем соціального захисту, побудованих за моделлю Беверіджа, є національна солідарність та уніфікація соціальних послуг. Фінансування заходів соціального захисту відбувається за рахунок страхових внесків та податків. У неоліберальній моделі проблема соціального захисту розв'язується, переважно на рівні підприємств і найманих робітників, профспілками. Держава направляє значну частину коштів на забезпечення соціального захисту лише тих, хто позбавлений інших доходів. Виключенням є скандинавська модель соціального захисту, відповідно до якої значна частина національного доходу акумулюється у державному бюджеті, місцевих органів влади або спеціальних інститутах, які займаються соціальним захистом населення. За будь-яких життєвих негараздах кожна сім'я може розраховувати на життєвий рівень не нижче певних стандартів.

В Україні система соціального захисту населення включає системи соціальної допомоги, соціального забезпечення та соціального страхування. Соціальна допомога в Україні чітко регламентується національним законодавством і представлена діяльністю державних органів з усунення загрози для будь-яких категорій населення зниження рівня життя нижче визначеного суспільством мінімально допустимого рівня. Для зменшення навантаження на державний бюджет і підвищення загальних стандартів життя в Україні держава має змінити надзвичайно неефективну систему соціальної підтримки населення, яка вже давно стала об'єктом невдоволення та критики. Характерні ознаки цієї системи – її неефективність і відірваність від реальних потреб. Окремі органи управління системою соціального захисту перетворились із суспільно корисних на такі, що “працюють на себе”. Складність бюрократичного апарату системи соціального захисту дає можливість неефективно витратити значні ресурси на його утримання.

Така ситуація склалась в основному через те, що більшість пільг, субсидій і допомоги в Україні виплачується з державного бюджету та надається без поправки на рівень забезпеченості тих, хто її отримує. Крім того, в країні немає ефективної системи моніторингу та контролю обсягів

витрат на спожиту допомогу й практики підтримки максимальної кількості населення [8, с. 30].

Частка соціальної допомоги та інших соціальних трансфертів є другою за питомою вагою статтею в структурі доходів населення (табл. 4). За часи незалежності вона суттєво збільшилася, наприклад, у 1990 р. становила 26,5 %, у 2013 р. – 35,3 % та у 2017 р. – 31,8 % [5].

Наведені дані свідчать не стільки про соціальний характер держави, скільки про низький рівень доходів населення, для значної частини якого соціальна допомога та інші соціальні трансферти стали єдиним джерелом існування. Очевидно, що зростання частки соціальної допомоги та інших соціальних трансфертів у структурі доходів населення не можна вважати позитивною тенденцією в розвитку суспільства. Питома вага соціальних трансфертів у сімейному бюджеті пересічного українця дуже велика. Так, у 2017 р. вона становила 12,5 % [5]. Це свідчить про значну роль соціального захисту в системі суспільного відтворення.

Таблиця 4 – Структура грошових доходів населення України у 1990 та 2011–2017 рр., %

Показники	Роки							
	1990	2011	2012	2013	2014*	2015*	2016*	2017*
Доходи, в тому числі:	100	100	100	100	100	100	100	100
заробітна плата	60,2	40,2	39,2	39,9	40,1	37,9	40,8	43,3
прибуток і змішаний дохід	10,6	22,3	19,7	19,7	21,1	25,0	23,0	21,7
доходи від власності	2,7	4,7	5,2	5,1	5,9	3,9	3,8	3,2
Соціальна допомога та інші поточні трансферти, в тому числі:	26,5	32,8	35,9	35,3	32,9	33,2	32,4	31,8
– соціальні допомоги	–	20,6	21,3	21,3	18,3	17,8	16,4	15,0
– інші трансферти	–	10,2	14,6	14,0	14,3	15,4	16,0	16,8

** Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.
Джерело: [5]*

Основною формою захисту працівників має стати соціальне страхування. Соціальне страхування вже вбудовано в механізм соціального захисту як система фінансового забезпечення певних суспільних потреб, що ґрунтується на перерозподілі національного доходу. Воно забезпечує формування спеціальних страхових фондів за рахунок обов'язкових страхових внесків роботодавців та використання коштів цих фондів для компенсації втрати доходу внаслідок негативної дії визначених соціальних ризиків.

Досвід економічно розвинутих країн свідчить про те, що жодна країна не може ефективно діяти в умовах глобалізації соціального виклику, якщо вона не створить ефективну систему соціального забезпечення з використанням відповідної системи соціального страхування. Проблема формування фонду соціального страхування пов'язана зі зменшенням кількості працюючих та зростанням кількості безробітних. Так, у 2017 р. рівень безробіття в Україні серед економічно активного населення, розрахований за методикою МОП, становив 9,9 %, а кількість зареєстрованих безробітних дорівнювала лише 29,6 % від загальної кількості безробітних. За розрахунками фахівців, питому вагу безробітних (незареєстрованих та офіційно зареєстрованих як безробітні) серед економічно активного населення можна оцінити в 11–13 %. Отже, кожен десятий учасник ринку праці перебуває в стані безробіття і потребує соціального захисту [5; 9, с. 90].

Створення ефективних систем медичного, соціального та пенсійного забезпечення відбувається, як правило, з використанням страхових інструментів у системі соціальних гарантій населення країни. Така практика забезпечує підвищення якості життя та зростання добробуту громадян без додаткового навантаження на державний бюджет.

Недостатність бюджетного фінансування системи охорони здоров'я доводить необхідність розвитку системи медичного страхування. Фінансування системи охорони здоров'я за рахунок добровільного страхування в Україні незначне і становить лише 1,9 % від її бюджетного фінансування. Для порівняння: в Європейських країнах частка добровільного медичного страхування у фінансуванні системи охорони здоров'я становить від 5 до 18 % [10, с. 61]. Покращити ситуацію у галузі охорони здоров'я можна шляхом запровадження обов'язкового медичного страхування. Страховиком можуть виступати як Фонд соціального страхування, так і спеціалізовані страхові організації.

Нині на серйозну фінансову проблему перетворився значний дефіцит Пенсійного фонду, який частково фінансується за рахунок державного бюджету країни. Реформована в 2015 р. пенсійна система зберігає значний тиск на державний бюджет, скорочує його інвестиційні можливості, а співвідношення пенсії з прожитковим мінімумом свідчить про недостатній рівень пенсійного забезпечення (табл. 5) та недосконалість системи пенсійного забезпечення в країні.

Розв'язання проблеми пенсійного забезпечення можливе лише шляхом переходу від пенсійної системи на основі моделі “вікової

піраміди” до пенсійної системи на основі моделі особистих накопичень. Вона передбачає розвиток системи недержавних пенсійних фондів, страхових компаній зі страхування життя, поширення практики особистих пенсійних накопичень на депозитних рахунках. Реалізація такої моделі не відмінює надання державних пенсій, величина яких залежить від рівня легального заробітку протягом життя і відповідних пенсійних відрахувань.

Таблиця 5 – Пенсія та її співвідношення з прожитковим мінімумом у 2010–2017 рр.

Показники	Роки							
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Прожитковий мінімум для непрацездатної особи, грн	695	750	822	884	949	1074	1247	1373
Мінімальна пенсія, грн	695	750	822	884	949	1074	1247	1373
Співвідношення прожиткового мінімуму і мінімальної пенсії	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0
Середній розмір місячної пенсії, грн	1039	1151	1253	1470	1526	1581	1699	1828
Співвідношення середньої та мінімальної пенсії	1,46	1,53	1,52	1,66	1,6	1,47	1,36	1,33

**Дані за 2014–2017 рр. наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей.
Розраховано за даними: [5; 6]*

Очевидно, що перерозподіл бюджетних грошей на соціальні видатки, індексацію заробітних плат працівникам бюджетної сфери і пенсій не може створити відчуття справедливості. В бюджетній сфері держава не має можливості забезпечити необхідного співвідношення між рівнем оплати праці та її результатами. Тому, подальші зміни у фінансуванні соціальних заходів держави мають бути спрямовані в бік досягнення соціального консенсусу та вибору нових орієнтирів у розподілі доходів між окремими соціальними групами населення. Таким орієнтиром має стати комплексна диверсифікація джерел формування доходів населення на основі переважання в їхній структурі заробітної плати й доходів від економічної реалізації власності. Лише так можна сформувати ефективний попит в економіці.

Ще однією складовою доходів домогосподарств стали доходи, отримані в тіньовому секторі економіки. Тут значна частина доходів не враховується офіційною статистикою, це так звана “зарплата в конвертах”. Тому для точнішої оцінки реального фінансового стану

домогосподарств доцільно використовувати не рівень доходів, а рівень грошових витрат. Статистика свідчить, що в середньому витрати населення України перевищують його доходи на 25,3 % [5].

Якщо взяти до уваги масштаби зовнішньої трудової міграції, можна припустити, що доходи трудових мігрантів – суттєве джерело формування доходів домогосподарств. Доходи від трудової міграції збільшують попит на внутрішньому ринку, стимулюють інвестиції та зменшують загальний рівень бідності, одночасно, вони стимулюють інфляційні процеси та викривляють реальну інформацію про рівень доходів українських родин. Далеко не вся робота заробітчани-мігрантів пов'язана з некваліфікованою працею, частина з них має можливість набути сучасних професійних навичок, долучитися до новітніх технологій та процесу соціалізації в розвинутих суспільствах. На жаль, застосувати набуті за кордоном знання й навички в Україні вони часто не можуть. Очевидно, що міграційні процеси потребують досконалішого фіскального регулювання. Грошові потоки працівників-мігрантів мають максимально проходити через банківську систему країни у формі переказів і обліковуватись у ній для достовірного врахування доходів домогосподарств.

Подальша диверсифікація джерел формування доходів населення повинна забезпечити подолання наявних диспропорцій у відтворювальному процесі, встановлення таких економічних і соціальних взаємозв'язків між індивідами, окремими соціальними групами, які посилять стійкість соціально-економічної системи суспільства.

Політика “доходів – видатків” передбачає не тільки створення умов для розширеного відтворення, але й значні соціальні видатки з бюджету на розв'язання тих чи інших соціальних проблем. Відомо, що збільшення соціальних видатків може стати джерелом економічного зростання внаслідок їх мультиплікації в економіці. Якщо політика “доходів – видатків” спрямована передусім на розв'язання бюджетних проблем шляхом посилення податкового тиску на економічних суб'єктів, то вона руйнує економічні основи соціальної політики. Збільшення податків призводить до зменшення виробничого споживання основного капіталу та робочої сили, а податки на доходи найманих працівників скорочують можливості особистого споживання, не сприяють зростанню заощаджень і вирівнюванню доходів. Як бачимо, лише гнучка та ефективна система заходів у межах політики “доходів – видатків” може забезпечити фінансування соціальних програм і розширення виробничого та

особистого споживання, формування ефективного попиту й економічного розвитку.

Висновки. Імперативом змін, які відбуваються в сучасному суспільстві, є забезпечення економічної ефективності що не суперечить цілям соціальної політики. Як бачимо, державна соціальна політика стала невід'ємною частиною самого процесу суспільного виробництва. А політика “доходів – видатків” може бути ефективною лише тоді, коли вона стає соціально відповідальною, враховує інтереси суспільства через прийняття урядом політичної відповідальності за результати своєї діяльності. Подальші зміни в розподілі доходів населення необхідно спрямувати в бік досягнення соціального консенсусу та пошуку нових орієнтирів у розподілі доходів між окремими соціальними групами населення. Такими орієнтирами визначено: 1) установлення таких економічних і соціальних взаємозв'язків, які зменшать необхідність у фінансуванні соціальних програм; 2) комплексну диверсифікацію джерел формування доходів населення на основі переважання в структурі доходів заробітної плати й доходів від економічної реалізації власності; 3) створення ефективної системи соціального забезпечення на основі різних видів соціального страхування.

Соціальні заходи, які здійснюються в межах бюджетної діяльності держави, пройшли шлях та еволюцію, набули певних масштабів, конкретного змісту й об'єктів впливу. Вони стають свідченням того, що бюджетна діяльність держави відображає переважно об'єктивну необхідність проведення активної соціальної політики. Так, масовий характер безробіття і збільшення кількості тих, хто отримує допомогу з безробіття, а також низький рівень доходів більшості населення змушують державу надавати соціальну допомогу, вживати інших соціальних заходів. Очевидно, що тенденція до зміни масштабів соціальних видатків держави, яка існує протягом останніх років, не має спрямованого характеру й розвивається у складних обставинах. Як доводить досвід розвитку країни ostatніх років, ця тенденція часто визначається політичним циклом, тому обмеженість фінансової основи для збільшення соціальних видатків значно зменшує значення різних думок між різними політичними силами щодо оптимальних розмірів і конкретного змісту соціальної політики держави.

Ми бачимо, що політична та соціальна нестабільність у країні змушує правлячий клас відмовлятися від найсуворіших форм тиску на життєвий рівень населення й навіть поєднувати економічні заходи,

спрямовані на прискорене нагромадження капіталу, у вузькому розумінні, із заходами, спрямованими на створення сприятливих для широких верств населення соціально-економічних умов суспільного відтворення – в широкому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Пигу А. А. Экономическая теория благосостояния : монография : у 2 т. / А. А. Пигу. – пер. с англ. М. : Прогресс, 1985. – Т. 1. – 511 с.
2. Кейнс Д. Общая теория занятости, процента и денег / Д. Кейнс // Классика экономической мысли. Сочинения [Серия: Антология мысли] – М. : ЭКСМО-Пресс, 2000. – С. 480–786.
3. Баранник Л. Б. Фінансовий механізм системи соціального захисту населення України: проблеми становлення та перспективи розвитку : монографія / Л. Б. Баранник. – Дніпропетровськ : ДДФА, 2012. – 496 с.
4. Пігуль Н.Г. Фінансове забезпечення соціальної сфери в Україні / Н.Г. Пігуль, О.В. Люта, А.О. Бойко // Вісник Національного банку України. – 2015. – №1 (227). – С. 30-35.
5. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>
6. Статистичний збірник “Бюджет України 2017” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.minfin.gov.ua/uploads/redactor/files/Budget%20of%20Ukraine%202017%20\(with%20cover\).pdf](http://www.minfin.gov.ua/uploads/redactor/files/Budget%20of%20Ukraine%202017%20(with%20cover).pdf)
7. Сысоев С. А. К вопросу происхождения категории “социальный капитал” / С. А. Сысоев // Научные труды Донецкого национального технического университета. Серия: Экономическая. – 2011. – Вып. 40-2. – С. 213–217.
8. Джалилов О. О. Основні проблеми інтеграції економічної системи України у світовий економічний простір / О. О. Джалилов // Бізнес-інформ. – № 7. – 2014. – С. 27–31.
9. Балакірева О. М. Взаємозв’язок економічної нерівності, соціального відторгнення та соціальної мобільності / О. М. Балакірева, А. М. Ноур // Економіка України. – 2012. – № 8. – С. 86–96.
10. Концепція загальнообов’язкового державного соціального медичного страхування // Страхова справа. – 2008. – № 2. – С. 60–70.

REFERENCES:

1. Pigu, A.A. (1985). *Ekonomicheskaiia teoriia blagosostoyaniia [Economic Theory of Welfare]*. М.: Progress [in Russian].
2. Keins, D. (1985). *Obshchaia teoriia zaniatosti, protsenta i deneh [The General Theory of Employment, Interest and Money]*. М.: EKSMO-Press [in Russian].

3. Barannik, L. B. (2012). *Finansovii mehanizm sistemy sotsialnogo zakhystu naselennia Ukrainy: problemy stanovlennia ta perspektyvy rozvytku* [The Financial Mechanism of the System of Social Protection of the Population of Ukraine: Problems of Formation and Prospects of development]. Dnipropetrovsk : DDFA [in Ukrainian].
4. Pigul, N.G., & Liuta, O.V., & Boiko, A.O. (2015). Finansove zabezpechennia sotsialnoi sfery v Ukraini [The Financial Support of Social Sphere in Ukraine]. *Visnyk Natsionalnogo banky Ukrainy - Bulletin of the National Bank of Ukraine*, 1 (227), 30-35 [in Ukrainian].
5. Ofitsialnyi sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy [The Official Website of the State Statistics Service of Ukraine]. *ukrstat.gov.ua* . Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian].
6. Statystychnyi zbirnyk “Biudzheth Ukrainy 2017” [The Statistical Collection “Budget of Ukraine 2017”]. *minfin.gov.ua*. Retrieved from [http://www.minfin.gov.ua/uploads/redactor/files/Budget% 20of Ukraine \(with cover\).pdf](http://www.minfin.gov.ua/uploads/redactor/files/Budget%20of%20Ukraine%20(with%20cover).pdf) [in Ukrainian].
7. Sysoev, S. A. (2011). K voprosu proishozhdeniia kategorii “sotsialnyi kapital” [To the Question of the Origin of the Category of Social Capital]. *Nauchnye trudy Donetskogo natsionalnogo tehniceskogo universiteta – [Scientific Works of the Donetsk National Technical University]*. Serii: Ekonomicheskaiia. 40-2, 213–217 [in Russian].
8. Dzhaliilov, O. O. (2014). Osnovni problemy integratsii ekonomichnoi systemy Ukrainy u svitovii ekonomichnii prostir [The Main Problems of the integration of the Economic System of Ukraine into the Global Economic Space]. *Biznes-Inform – Business Inform*, 7, 27–31 [in Ukrainian].
9. Balakirieva, O. M. & Nour, A. M. (2012). Vzaiemozv’iazok ekonomichnoi nerivnosti, sotsialnogo vidtorgnennia ta sotsialnoi mobilnosti [The Relationship of Economic Inequality, Social Reproduction and Social Mobility]. *Ekonomika Ukrainy. – Economy of Ukraine*, 8, 86–96. [in Ukrainian].
10. Kontseptsiiia zagalnoobov’iazkovogo derzhavnogo sotsialnogo medichnogo strahuvannia [The Concept of Obligatory State Social Medical Insurance]. (2008). *Strahova sprava - [Insurance Business]*. 2, 60–70. [in Ukrainian].